

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÖZGÜRLÜK

Prof Dr. Ergun ÖNEN (*)

Özet: Özgürlük kavramı ve özgürlük olgusu insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden günümüze kadar fertlerin dikkatini çeken, sürekli biçimde özlenen ve irdelenen değerler olarak aktüalitesini korumuştur. İnsanlık tarihinin daha eski çağlarında özgürlük idesi üzerinde oldukça yüzeysel ve pozitif olmayan farklı değerlendirmeler yapılmış, eski çağ filozoflarının pek çoğu özgürlük ve uygulaması alanında kişilere göre değişen farklı değerlendirmeler yapmış ve bunu doğal kabul etmişlerdir.

Ancak günümüze yaklaştıkça özgürlük idesinin giderek liberalleştiği ve kurumsallaştığı gözlemlenir. Pratikte özgürlüğe geçerlilik sağlayan ilk adım İngiltere’de Magna Carta Libertatum ile başlamış, bunu yine İngiltere’de özgürlük fikir ve uygulamasının giderek gelişmesine yönelik diğer bazı düzenlemelerin yürürlük kazandığı gelişmeler izlemiştir.

Özgürlük konusunda en güçlü adımlar Amerika’da yayımlanan Bağımsızlık Beyannameleri ve bunu takip eden Fransız İnsan ve Yurttaş Beyannameleri ile atılmıştır. Özellikle 1789’da ilan edilen ve uygulamaya konulan Fransız Beyannamesi ile yalnız Avrupa’da değil tüm dünya ülkelerinde etkisi görülen prensipler peyder pey uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu’nda da bir ölçüde etkisini göstermiş ve Tanzimat Dönemi yenilikçi ve özgürlükçü düşüncelere açık görüşler ve uygulamalar getirmiştir.

Özgürlükler konusunda asıl önemli gelişmeler XX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş ve geride bıraktığımız yüzyılda başlamış olan aydınlanma ile birlikte halen içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılın daha başlangıç yıllarında Türkiye’nin de içinde bulunduğu dünya ülkeleri küreselleşmeyle uyumlu biçimde pozitif ve dev adımlar atmaya aday olmuştur.

Abstract: The concept and fact of liberty - deemed as permanently gripped and considered values by individuals from the ancient period of mankind history until today –have maintained its importance. Earlier age of ancient period of mankind history, idea of liberty is considered as superficial and non positivist. Most of the philosophers who lived in the period of ancient age evaluated liberty and its application that alter for each individual. And they regard it as natural.

However as we approach these days, we observe that the idea of liberty is becoming liberal and institutionalized. In practice, the first step which legalized liberty is Magna Carta Libertatum

(*)İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Usul Hukuku ve İcra ve İflas Hukuku Öğretim Üyesi.

which was accepted in England. Thereinafter, again in England some regulations which aim to improve the idea of liberty and its application are made.

The most remarkable steps regarding liberty took place in U.S.A by Declarations of Independence and subsequently French Bill of Rights. Especially the main principles of French Bill of Rights that is declared and executed in 1789, are adopted step by step not only in Europe but also in all the countries in the world. These applications and improvements partially influenced Ottoman Empire and during the “Administrative Reforms (Tanzimat Dönemi)”, innovative and libertarian regulations are made.

The most considerable improvements regarding liberty took place in the second period of 20th century. With the enlightenment that commenced from the former centuries, all the countries in the world (including Turkey) became candidates to take huge steps compatible with globalization.

Montesquieu “Hiçbir kavram yoktur ki, Özgürlük Kavramı kadar kendisine değişik anlamlar verilmiş ve düşüncelere çeşitli biçimlerde yansımış olsun!” demiştir. Gerçekten özgürlük, konusu, etkinliği, uygulama alanı ve fonksiyonları itibariyle Geçmişten Günümüze yol alan evrimde insanlığın zihnini en çok meşgul etmiş ve üzerinde düşünmeye sevketmiş - özellikle- çağımızın önemli kavramlarından biri, belki de en önemlisidir...

Özgürlüğün tanımına baktığımızda bu görüşün doğruluğunu kanıtlayacak izlere rastlıyoruz. Günümüzde artık her milletin, her ferdin üzerinde anlaştıkları, ittifak ettikleri bir özgürlük tanımı var ve bu tanım da ünlü 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin 4. maddesinde açıklanmış: Buna göre “Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer”.

Hemen belirtelim ki, insanlığın bu tanımı bulması ve kabul etmesi pek kolay olmamıştır. Zaten Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin tarihinden de anlaşılabilirliği gibi, bu özgürlük tanımına varabilmek için insanlık 18. yüzyıla kadar beklemek durumunda kalmıştır.

Özgürlük idesinin tarihi gelişimini incelemeye geçmeden önce bir hususu tespit etmemiz gerekir: Sınırsız ve kelimenin gerçek anlamı ile özdeş bir özgürlük anlayışı insanlık tarihinin hiçbir döneminde görülmemiştir. Zira böyle bir anlayış geçerlilik kazanabilseydi, o zaman karşımıza anarşi ve kargaşanın egemen olduğu bir toplum tipi çıkardı; bunun sonucu da özgürlüğün işlerlik kurallarının kendiliğinden ortadan kalkması olurdu.

Şimdi özgürlük idesinin tarihi ve fikri kökenlerini araştırmak için geçmişe doğru bir zaman yolculuğu yapalım. Bu yolculukta kendimizi ilk olarak günümüzden 5000 yıl öncesinde ve Mezopotamya’da buluruz. O sıralarda o bölgede belki de dünyada tek olan bir

devlet düzeni içinde Sümerler yaşamaktadır. Önce yazıyı, sonra devleti doğuran Sümer toplumunda hukukun doğması da doğal bir sonuçtu. Eşitlikçi olan, katı ve acımasız denilemeyecek Sümer kralları “Yaşlılar” ve “Gençler” meclislerini kurmuşlardı. Yani insanlık tarihinin ilk parlamentosu. Sümer ülkesinde eşitlikçi bir düzen egemendi ve halk kişisel ve ekonomik özgürlükleri konusunda hassastı.

Zaman yolculuğunun Sümerler’den günümüze doğru uzanan dönüş yolculuğunda yaptığımız tespitlerde M.Ö. 3000-2000 yılında Mısır’da mükemmel bir devlet yapısı, yazılı hukuk geleneği, adaletin yüceliği kavramı, fertler arası eşitliğe değer veren zihniyet ve hak ve özgürlüklere sahip çıkmayla;

M.Ö. 2000-1000 yıllarında Anadolu’da Hitit’lerde eşitlikçi ve hoşgörülü bir toplum düzeni, kadınların erkeklere yaklaşan eşitliği; soylular- halk ve köleler ayırımına rağmen cemiyet olarak sağlam bir siyasal ve toplumsal yapıya sahip olmayla; ancak tüm bunların yanısıra günümüz değerlendirmeleriyle vahşi sayılabilecek, ama çağına göre normal olan cezalarla ve gene o dönemde yaygın olan Tanrılar’a insan kurban etme yöntemiyle;

M.Ö. 1500’den itibaren İbraniler’de Tevrat’ın kurduğu, hoşgörülü ve özgürlükçü olmayan, sert ve disiplinli bir toplum düzeniyle;

Çin’de önce M.Ö. VI. yüzyılda, zihinlerde, özgürlüğün gereği üzerinde duran aydınları eleştiren ve onların varlığını devlet için tehlikeli bulan, yasaların yarardan çok zarar getirebileceğini telkin eden, kısaca düşünceleri anarşi kokan, fakat herşeye rağmen özgürlüğün ilk bayrağını açan filozof Lao-Tse ile; daha sonra M.Ö. 551-479’da yaşayan, bireysel özgürlüğe değer vermeyen, halkın özgürlüğü dışında kurallar koymak isteyen muhafazakar tutumlu Konfiçyüs ile;

Hindistan’da kast sistemiyle ve M.Ö. 560-480’de bu sisteme karşı çıkan, özgürlüğe değil nefse hakimiyeti öğütleyen, bu nedenle de eşitlik düşüncesine son derece yakın olan filozof Buda’yla tanışıyoruz.

Günümüze doğru yolculuğa devam edecek olursak, M.Ö. 1000 yılından başlayan dönem içinde Yunan sitelerinde günümüzün devlet ve toplum nüvesini oluşturan bir yapıyla karşılaşyoruz. Ancak sitede hür ve köle ayrımı var. Yarım milyon nüfuslu Atina’da yurttaş sayısı 20-30 bin civarında. Gerisi köle. Siyasal hayata ancak yurttaşlar katılabiliyor, özgürlükler sadece bu azınlık için. Bu dönemde yaşamış olan Perikles, ünlü bir söylevinde gurur dolu şu sözleri söylüyor: “Başka ulusların yasalarına bakarak kurulmamış olan bir idare şeklimiz var, başkalarını taklit etmek şöyle dursun, biz kendimiz başkalarına örnek oluyoruz.

İdare şeklimizin adı DEMOKRATIA'dır. Bu ad ona birkaç kişiye değil, bütün yurttaşlara dayandığı için verilmiştir.” Dikkat edilecek olursa, Perikles, bu sözleri bir demokrasi hayranı olmasına rağmen, sadece kent ahalisi erkek vatandaşlara söylüyor. Bunların sayısı daha önce de belirttiğimiz gibi kent nüfusunun sadece beşte biri. Geri kalan çoğunluk yani kadınlar ve köleler... Onların özgürlükleri yoktu. Perikles'i takiben o devrin iki büyük düşünürü Platon ve Aristo da özgürlükçü düşünmüyorlar, devleti kişinin efendisi olarak görüyorlar, köleliği benimsiyorlardı.

M.Ö. V. yüzyılda beliren Sofistler bu düzene karşı çıkıyor. Devlette herkes aynı haklardan yararlanmalı ve bu suretle eşitlik ve demokrasiye ulaşılmalı diyorlar.

Büyük İskender (M.Ö. 356-323) antik düşünceyi Hindistan'a kadar yayarak yakın doğu kültürüyle birleştiriyor, “Hellenizm” doğuyor. Ancak hak ve özgürlükler açısından değişen birşey yok.

Milattan Öncesinin son yüzyıllarında Yunan kültürü üzerinde yükselen Roma Uygarlığı'na bakarsak, günümüzün batı hukukuna baz teşkil eden güçlü bir hukuk sistemiyle karşılaşırız. Devlet yönetimi hukuka dayanıyor. Ancak kölelik katı biçimde mevcut, eşitsizlik var. Roma Hukuku köleliği kurum olarak ayrıntılı biçimde düzenliyor.

Eski çağda özgürlük idesi yönünden Platon ve Aristo'un aşamadığı bu dar kalıpları bir ölçüde kırabilenler Stoisyenler (Stoacılar) (M.Ö. 4. yüzyıl) olmuştur. Stoizm'de devlet herşeyin üstünde değildir, devletin de üstünde akıl vardır, kanun vardır, hukuk vardır. Öte yandan bütün insanlık büyük bir ailedir; insanlar ise akrabadırlar, kardeşirler. Bir geç eski Yunan filozofu olan Zenon'un (M.Ö. 336-264) kurduğu bu okul, Roma döneminde güçlü bir temsilci buluyor: Seneca (M.Ö.4-M.S.65). Bakınız Seneca'nın özgürlük konusunda Lucilius'a 47'nci mektubundaki düşünceleri ne kadar çağdaş. “Yanımdan gelenler, senin kölelerinle arkadaşça geçindiğini söylüyorlar; buna çok sevindim. Senin bilgeliğine zaten bu yakışır. Onlar köledir, evet ama bizim can yoldaşlarımızdır. “Köledirler” evet ama bizim düşkün dostlarımızdır; “Köledirler” evet ama bizim de onlar kadar kaderin elinde olduğumuzu düşünürsen, biz de onlar gibi birer köle değil miyiz?”

Yolculuğumuzun bundan sonraki döneminde kendimizi birdenbire bir Kara Delik içinde buluruz. Zaman XII. ve XIII. yüzyılları gösteriyor. Skolastik Felsefe ve Klise egemenliği. Bunların getirdiği kapkaranlık ve hürriyetsiz Ortaçağ dönemi. Dönem hep Klisenin Tanrı ve Din adına etkinliğini sürdürebilme mücadelesi ile geçiyor. Böyle bir ortamda hiç şüphesiz özgürlükten söz edilemezdi. Esasen özgürlük de böyle bir dönemde

yeşerip gelişemezdi. Bu ortamda Tanrı'nın ilahi yasalarının yanı sıra insanlarca yapılan yasaların da bulunduğu ve işte bu yasalarla adaletli bir toplum düzeninin tesis edileceği, Devletin bu temeller üzerinde yükseleceği yönünde fikirler savunan, bu suretle klisenin baskısını bir ölçüde kırarak insanoğlunu aydınlığa ve özgürlüğe yaklaştırmaya çaba sarfeden Aquinium'lu St. Thomas'ı görüyoruz. Ama faydasız. (M.S. 1224-1274).

Öte yandan M.S. VII. yüzyılda İslamiyet insanlığın o güne kadar görmediği bir eşitlik ilkesi getirmişti ve bu yönü ile çağının çok ilerisindeydi. Gerçi bu eşitlik içinde kadınların durumu tartışmalıydı. Ayrıca köleliğe de cevaz vardı. Ancak kölelik sebepleri sınırlandırılmış, kölelere iyi davranmak buyrulmuş, azat yolu övülmüştür. Ancak İslamiyet'in getirdiği bu liberal düzen içerisinde "özgürlük" kavramı tam anlamı ile işlenmemiştir. Fakat IX-XIII. yüzyıllarda Antik dönem filozoflarının özgür düşünceye dayalı eserleri İslam aleminde işlenmiş ve özgür düşünce revaç bulmuştur. İslamda düşünme özgürlüğünün göstergesi olarak yetişen büyük filozof Farabi'yi (ölümü M.S. 950) ve sosyolog İbn-i Haldun'u (M.S. 1334-1406) burada zikredebiliriz. Ne var ki Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine dayanan ve fakat onları aşan siyasi görüşlere sahip bulunan Farabi, devletin temelini ileriki yüzyıllarda Batı Aleminde geniş biçimde işlenecek olan Toplum Sözleşmesine dayandırmış, bütün insanların kardeşçe yaşayabilecekleri bir dünya hayal etmiş; öte yandan İbn-i Haldun devlet düzeni üzerine örnek sayılacak düşünceler ileri sürmüş, laik devlet düzenini savunmuş ve bu suretle her iki düşünürde de düşünce özgürlüğünün işaretleri görülmüş olmasına rağmen, her ikisi de bizzat özgürlük idesi ve kavramı üzerine fikir üretmemişlerdir.

İlerleyen zaman içinde Batı aleminde bir yönden Rönesans ve Reform hareketleri, bir yandan bilimsel alandaki yeni buluşların ortaya çıkması ile özgürlükler üzerinde biriken kara bulutlar giderek dağılmaya başlamıştı. Hele yeniçağa bu geçiş döneminde düşünce alanında Aydınlanma Döneminin doğuşu ve Doğal Haklar teorisinin ortaya atılmasıyla insanoğlunun yöneticilerin mutlak baskılarından kurtulma istekleri doruk noktasına ulaşmıştı. Bunun sonucunda gelen patlama ise hepimizin bildiği gibi 1789 yılında Fransa'da gerçekleşen inkılapla kendini göstermişti. Böylece günümüzdeki özgürlük anlayış ve felsefesinin tam anlamıyla ortaya çıktığı dönemi tespit edebilmek için temelinde sosyal sözleşmeye dayanan doğal haklar ve özgürlükler teorisi ile tanışmamız ve bunun için de mutlak surette 17. ve 18. yüzyılların İngiltere ve Fransa'sına uğramamız gerekir.

Şimdi Doğal Haklar Teorisini İngiliz Düşünür JOHN LOCKE (1632-1704)'un daha sonra da Fransız Düşünür JEAN JACQUES ROUSSEAU'nun bakış açısından kısaca inceleyelim:

Locke'a göre insanlar bir doğal yaşam süreci geçirmişlerdir. Bu süreç içinde onlar için tam anlamıyla bir özgürlük ve eşitlik süreci vardı. Ne var ki insanların üzerinde çok hassas oldukları bir “mülkiyet hakkı” da vardı. Bu hakka saldırıları insanoğlu tek başına karşılamak zorunda kalıyor ve bunun sonucunda kargaşa doğuyordu. İşte bunu önleyecek düzenli bir güç olabilirdi. Locke bu gücü tek kişinin iradesine bağlı olarak değil parlamenter sistemin gereği bir güç olarak düşünmüş; yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı ellerde olması gerektiğini savunarak özgürlükler ve eşitlikleri korumayı amaçlamıştı.

Aydınlık çağının en önemli düşünürlerinden biri olan “Contrat Social”ın yazarı Jean Jacques Rousseau (1712-1778), temel hak ve özgürlüklerin gelişimine yaptığı büyük katkı ve öne sürdüğü demokrasi modeli ile bugün hala etkinliğini korumaktadır. Rousseau'ya göre insanlar gerçekten doğal bir yaşam sürecinden geçmişlerdir; ne var ki bu süreç Locke'nin düşündüğü gibi huzurlu bir ortam değildi, çünkü ortada paylaşılacak birşey yoktu. Ancak, ilk aletin ortaya çıkması, işbölümünün belirlenmesi, beraberinde mülkiyeti taşımış, böyle olunca az şeyle yetinerek yaşamını sürdüren insanlar için huzursuzluk, eşitsizlik ve hürriyetsizlik egemen olmaya başlamıştı. Bu kaostan çıkış yolu ancak Ulus'un kurulması ve Sosyal Sözleşmenin gerçekleşmesi ile olabilirdi. Şöyle ki, toplumun tüm üyeleri haklarından toplum lehine vazgeçecekler ve bu suretle onların hakları koruma ve güvence altına alınarak kaybolup gitme tehlikesinden kurtulmuş olacaktı. Yani toplumda ayrı ayrı herkesin özel iradesi değil, genel irade egemen olacak ve kişiler genel iradeye bağlı olmakla özgürlüklerini kaybetmeyecek, aksine özgürlüklerini kazanmış olacaklardı.

Yine bu yöne Montesquieu (1688-1755) kuvvetler ayrılığı, kanun ve özgürlük bağlantısı; Voltaire (1694-1778) siyasi özgürlüklerden çok kişisel özgürlüklere ağırlık vermesi, özgürlük ve mülkiyet ilişkisinde mülkiyete üstünlük tanınması ile 1789 öncesi Avrupa fikir dünyasını etkileyen düşünürler olmuşlardır.

Yeniçağ'da özgürlük idesinin düşünce alanında sergilediği bu gelişmenin doğal sonucu, bu büyük aydınlanmanın uygulama alanına, günümüzden 214 yıl geriye gidecek olursak, ilk 156 yıl içinde çok yavaş, fakat son 58 yıl içinde süratli bir biçimde yansıması olmuştur. Bu yansıma sonucunda bugün artık “temel hak ve özgürlükler” “kişi hak ve özgürlükleri”, “insan hakları”, “kamu özgürlükleri” gibi kavramlar özel hukuk ve özellikle

kamu hukuku sahasında, keza devlet ve siyaset hayatında her geçen gün daha da artan bir tempo içinde uygulanmak suretiyle sürekli biçimde gelişmektedir.

Aslında hak ve özgürlükler idesinin 214 yıl önce uygulama alanına yansımından önceki dönemlerde de bu konuda bir dizi uygulama örneklerine tanık olmaktadır. Ancak İngiltere’de görülen bu uygulamalar münferit ve lokal örnekler olmanın ötesine geçememiştir. Fakat yine de tarihi süreç içinde hak ve özgürlükler idesinin uygulanmasının bir tür somut örnekleri olarak şüphesiz ki önem taşırlar. Şimdi bunları kısaca inceleyelim:

- Magna Carta Libertatum: “Özgürlüklerin Büyük Beratı”. 12 Haziran 1215’de ilan edilen bu belge ile İngiltere Kralı Yurtsuz Jean ile feodal beyler arasındaki anlaşmazlıklar sonucu İngiliz halkının kişi güvenliği, malları güvence altına alınmıştı.

Magna Carta’dan sonra yine İngiltere’de protestan olan halk ile katolik kalan krallar arasındaki mücadelede, parlamentonun krala karşı yetkilerinin arttırılması, parlamentonun izni olmadan vergi alınmaması, kişilerin keyfi tutuklanmaması, kişi dokunulmazlığının yargıç güvencesine bağlanması, ancak parlamentonun izniyle asker toplanması, parlamento üyelerinin parlamentodaki konuşmalarından dolayı sorumlu olmamaları gibi hak ve özgürlüklerin kabul ve tescil edilmesiyle demokrasi sürekli biçimde zafer kazanıyordu. Bu hak ve özgürlükleri içeren belgeler :

- “Petition of Rights” 1628
- “Habeas Corpus Act” 1679
- “Bill of Rights” 1689
- “Act of Settlement” 1751’dir.

Özgürlüklerin uygulama alanına yansımaları konusunda Aydınlanma Dönemi öncesinden başlayarak sadece İngiltere’de görülen bu gelişmelerden sonra bakışlarımızı 18. yüzyıl ikinci yarısı Amerika’sına çevirecek olursak, bu ülkede İngiltere Birleşik Krallığı’na karşı Amerika’daki kolonilerin 1773-1783 yılları arasında verdikleri özgürlük mücadelesi sırasında deklare edilen ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin öncüsü niteliğinde olan iki Bağımsızlık Beyannamesi ile karşılaşırız:

Bunlardan ilk önce George Mason tarafından hazırlanan 12 Haziran 1776 tarihli “Virginia Haklar Bildirisi” idi. 16 maddeden oluşan ve baskıya karşı direnme hakkının meşru olduğu gerçeğini vurgulayan ve o güne kadar hiç kimsenin göze alamadığı bir cesareti simgeleyen bu belge, temel hak ve özgürlüklerin güçlü bir altyapısını oluşturmaktaydı.

İkinci deklarasyon bağımsızlık mücadelesine katılan 13 koloninin temsilcilerinin ortak sesi olarak Thomas Jefferson (1743-1826) tarafından hazırlanarak ilkinden çok kısa bir süre sonra 4 Temmuz 1776'da gerçekleşti. "Bağımsızlık Bildirisi" adını taşıyan bu metin temelde Virginia Bildirisinin aynısı olup, Başlangıç Bölümünde şöyle denilmektedir: "... Bütün insanlar eşit yaratılmıştır. Yaradan her insana kimsenin elinden alamayacağı birtakım haklar bağışlamıştır. Yaşama, özgürlük, mutluluğu arama bu haklardandır. Yönetimler bu hakların korunması için insanlarca kurulmuştur....."

10 yıllık mücadele sonunda İngilizler 1783 yılında Amerika'daki eski kolonilerinin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kaldılar. Bağımsızlık mücadelesini zaferle sonuçlandıran Koloni temsilcileri bir süre sonra tekrar biraraya geldiler ve 1787 tarihli Anayasa'yı kabul ettiler. Bu Anayasa dünyanın ilk modern yazılı Anayasasıdır; dünyada ilk kez "Federal bir Devlet" yapısı kurmuştur ve en güzeli yapılan değişikliklere rağmen bugün hala yürürlüktedir, dünyamızdaki en uzun ömürlü Anayasa'dır. A.B.D'nin oluşumunu sağlayan bu Anayasa'da özellikle Jean Jacques Rousseau'nun "Halk Egemenliği" ve "Montesquieu'nun "Kuvvetler Ayrımı" görüşleri temel öğelerdir.

A.B.D'inde 1787 yılında ilk yazılı Anayasa'nın yürürlüğe girişinden iki yıl sonra Fransa'da 14 Temmuz 1789 tarihinde başlayan halk ayaklanması büyük bir inkılap ateşinin ilk kıvılcımını oluşturmuştu. 1789 inkılabını hazırlayan etkenler çok yönlü olup, ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerden ve özellikle Aydınlanma Felsefesi akımlarından kaynaklanmıştır. İnkılabı özellikle Aydınlanma Felsefesi fikirleri etkilemiştir diyoruz çünkü inkılabın getirdiği temel ilkeler Liberte-Egalite ve Fraternite (yani Özgürlük-Eşitlik ve Kardeşlik) olmuş; bunun yanı sıra Ulusçuluk İdeolojisi ve Ulusal Egemenlik gibi prensipler, yani 18. yüzyıl Aydınlanma Dönemi felsefesi esintileri inkılap ateşini kuvvetlendiren kuvvetli rüzgarlar olmuştur. Nitekim İnkılap öncesi dönemin bu ekole mensup düşünürlerinden "Contrat Social" adlı eseri "İnsanlar özgür doğmuştur" diye başlayan Jean Jacques Rousseau'nun Fransız İnkılabına etkisi ferdin doğal hakları ve genel irade ve kanun egemenliği görüşünde; John Locke'nin etkisi yine halk adına meclise genel iradenin tanınması ve yürütme konusuna dayanan fikirlerinde görülmüştür. Voltaire ile Diderot'un etkileri hoşgörü ve vicdan özgürlüğünün; Montesquieu'nun etkisi kuvvetler ayrılığı ve güvenlik ilkelerinin tanınmasında kendini göstermiştir.

İşte ideolojik temellerini Aydınlanma Felsefesinde bulan meşhur "Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" 27 Ağustos 1789'da ilan edildi. Başlangıç bölümü dışında 17

maddeden oluşan bu bildiride kişinin fert ve vatandaş olarak beyan edilen hak ve özgürlükleri dört ana grupta toplanabilir. Bunlar: Özgürlük-Eşitlik-Kanun anlayışı ve Siyasi Birlik'tir.

Beyannamenin 1. maddesi “İnsanlar hukuk bakımından özgür ve eşit doğarlar ve böyle olmağa devam ederler” ilkesini koyduktan sonra 2. maddede: İnsanın doğal ve sürekli haklarından sözedilmekte ve bunlar: Özgürlük, Mülkiyet, Güvenlik, Ezilmeye Karşı Direniş olarak sayılmaktadır. 3. Maddede egemenliğin milletin olduğu ifade edildikten sonra, 4. maddede özgürlüğün “özgürlük başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmektir.” şeklinde tanımı yapılmış, sınırları ve amacı belirlenmiştir. Güvenlik 7, 8 ve 9’uncu maddelerde, düşünme özgürlüğü 10’uncu, ifade hürriyeti 11. maddede düzenlenmiştir. Bugün TCK’nun 1. maddesinde de ifadesini bulmuş olan “Kanunsuz Suç ve Ceza Olmaz” ilkesi Beynnamenin 8, Kuvvetler Ayrılığı ilkesi 16’ncı maddelerde yer almış; Kanunların üstünlüğü ve hukuk devleti ilkeleri 5. ve 15., Devletin vergi alma yetkisi 14. ve mülkiyet hakkının kutsal bir hak olduğu 17. maddede düzenlenmiştir.

Aslında Fransız İnkılabıyla tespit ve tescil edilen hak ve özgürlükler İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile doğmamıştır. Nitekim bu husus Bildiri’nin Başlangıç Bölümünde: “..... doğal nitelikte olup devir ve terk edilemez, kutsal insan haklarının resmi ve aleni bir belge ile açıklanmasına karar verildiği” verildiği belirtilmektedir. Şu halde Bildiri zaten var olan, doğal hak ve özgürlükleri beyan ve tekrar etmektedir ki, bu üslubuyla bu Bağımsızlık Demecinde Tabii Hukuk Doktrinin izleri ve ifadesi görülmektedir.

İtiraf etmek gerekir ki, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, muhtevası ve koyduğu prensipler itibarıyla Amerikan Haklar Bildirisi’ne çok benzemektedir. Amerikan Bildirisi’nin Fransız Bildirisi’nden daha önce açıklanmış ve Fransız Bildirisini bayağı etkilenmiş olmasına rağmen, tüm dünyaya yayılmış ve birçok ülkenin anayasal düzenlemelerine tesirli olmuş bildiri Fransız Beyannamesidir. Bunun nedenleri, bir yandan Fransız Bildirisi’nin güzel bir ifade ve üslup içinde kaleme alınmış olmasında, felsefî ve akılcı muhtevasında; öte yandan da Fransız Bildirisi’nin önce Avrupa’da sonra Avrupa’dan tüm dünyaya yayılmış olmasında ve 18. yüzyılda Fransızcanın İngilizceye oranla daha evrensel boyutlarda bir dil olmasında aranmak gerekir.

Özgürlükler alanında uluslararası platformda görünen bu gelişmeler 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda da tesirlerini göstermiştir. Hemen söylemek gerekir ki, Osmanlı İmparatorluğu döneminde din etkilerinden sıyrılmış, doğal haklar görüşünü benimsemiş Locke, Rousseau, Voltaire, Montesquieu gibi yazarların etkisi ile gelişmiş bir insan hakları

teorisi bulunmamaktadır. Bu nedenle hürriyetlerin ve insanın değeri ancak 19. Yüzyıldan itibaren anlaşılmaya başlanmış, bunda da azınlıkların haklarını korumak isteyen yabancı devletlerin etkisi büyük olmuştur.

İşte bu anlayışın bir sonucu olarak, yüzyılın ortalarında Mustafa Reşit Paşa'nın isteği ve Padişah Abdülmecid'in de bunu uygun bulması ile 1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayun'u (Tanzimat Fermanı) ortaya çıkmıştır.

Aslında bu ferman, İmparatorlukta uzun yıllardan beri uygulanan bir geleneğe de uygun düşüyordu; üçyüz yıldan beri her Padişah tahta çıkışında bir Hattı Hümayun ilan ederdi. İşte Gülhane'de Mustafa Reşit Paşa'nın okuduğu ferman da buydu.

Bir Padişah ihsanı şeklinde düzenlenen Ferman ile şunlar açıklanmaktaydı: 150 yıldan beri şeriat hükümlerine uyulmadığından Devlet gücünü yitirmiş ve yoksul düşmüştür. Öyleyse Devlet yeniden kalkınmak ve yönetimi düzenleyebilmek için yeni yasalar koymalıdır. Bu yasaların amacı da tebanın can güvenliği, ırzın, namusun ve malın korunması, vergi almada, askere çağırmada ve askerde tutma sürelerinde eşitlik sağlanmasıdır.

Görülüyor ki, Mustafa Reşit Paşa'nın aydın, batılı bir düşünce ile Padişaha kabul ettirdiği metin, kanun ile özgürlüklerin düzenlenmesi arasında İmparatorlukta ilk defa bir bağlantı kurulmasını gerekli görmekteydi. Böylece can, mal, namus bakımından kişiyi Padişahın kulu olarak kabul eden anlayış, yerini kanun güvencesine, hiç olmazsa kanunla düzenlenerek belli ölçüde de olsa keyfilikten kurtarmaya yönelmiştir.

Aydınlık çağ düşünürlerinde gördüğümüz ve 1789 Fransız Bildirisinde de açıklanan hürriyetlerin kanunla düzenlenmesi fikri böylece bir Padişah Fermanıyla da olsa bizde de kabul görüyordu ve bunu 1856 tarihli Islahat Fermanı izliyordu.

Gene bu dönemdeki özgürlükçü reform hareketlerinin bir başka örneği de Sultan Abdülaziz'e karşı oluşturulan aydınlar cephesi ve hareketidir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi kişilerin oluşturduğu bu aydın zümre 1865'de Yeni Osmanlılar cemiyeti altında toplandılar. Fakat yurt içinde diledikleri gibi çalışamayacaklarını anlayınca Avrupa'ya kaçtılar ve faaliyetlerine orada devam ettiler. Amaçları Sultan Aziz'in baskıcı yönetimine son vermek, kişi hak ve özgürlüklerine saygılı bir meşruti yönetime geçmekti. Böylesine bir çaba ülke içinde de taraftar bulmuş, zamanın Mehmet Fuat, Ali Paşa, Ahmet Mithat Paşa gibi değerli devlet adamları eleştirileri, uyarıları gözönünde tutarak yönetimi elden geldiğince halkın iradesine dayandırmak yolunu seçmişlerdir. Ama önceleri "Yeni Osmanlılar",

meşrutiyete geçişte “Jön Türkler” diye anılan grubun büyük önemi kendini birinci meşrutiyet hareketinde ve 1876 Kanuni Esasi’sinin ilanında gösterir.

Gerçekten meşrutiyet hareketi imparatorluğa içlerinde Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın da bulunduğu bu aydın grubunun hediyesidir. Padişah V. Murat’ın tahttan indirilip yerine Abdülhamid’in geçirilmesi, bunun için Heyet-i Vükelada alınan kararlar ve bu yönde Mithat Paşa’nın önemli faaliyetlerini tarih bize ayrıntılarıyla anlatıyor. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz sözkonusu aydın grubun çalışmalarıyla Padişah tarafından kabul ve ilan edilen 1876 Kanuni Esasisi ve onun özgürlüklere ilişkin hükümleridir. Gerçi Kanuni Esasi de batı anayasalarında olduğu gibi özgürlükler bir hukuki müeyyideye bağlanmıştı; ama bu belgede bir dizi özgürlüğe yer verilmişti.

Sıralamak gerekirse; din hürriyeti (8’nci md.), kişi hürriyeti, basın hürriyeti (12’nci md.), ticaret ve endüstri amacıyla her türlü ortaklık kurma hakkı (13’ncü md.), öğretim ve öğrenim hürriyeti (15’nci md.), mülkiyet hakkı (21’nci md.), konut dokunulmazlığı (22’nci md.), dilekçe hakkı (14’ncü md.) Osmalıların kanuni eşitliği (17’nci md.), kişi dokunulmazlığı (26’ncı md.), vergi eşitliği (20-25’nci md.) gibi.

Gerçi kısa bir süre sonra Padişah Abdülhamid Meclisi feshetmiş, Kanuni Esasi’nin öncülerini yurtdışına sürmüş ve kendi baskıcı rejimini yeniden kurmuştu, ama bu belgede getirilen hükümler II. Meşrutiyet’in ilanına ve 1909’da Kanuni Esasi’nin daha pozitif ve geçerli bir belge olarak uygulamaya konmasına vesile teşkil etmişti.

Ayrıca gene bu baskıcı rejime karşı aydınların direnişi devam etmiş, Namık Kemal “İbret”, Ebuzziya Tevfik ve Recaizade Ekrem “Tasviri Efkar” gazetelerindeki yazılarıyla mücadelelerine bu defa kamuoyu oluşturma yönünde hız vermişlerdi. Nitekim bu başarılı çalışmalar sonucunda Sultan Abülhamit tahttan indirilmiş, 27 Nisan 1909’da Mehmet Reşat, V. Mehmet olarak tahta geçmiş ve İkinci Meşrutiyet ilan edilerek Kanun-i Esasi Meclisin hazırladığı tadilat doğrultusunda tekrar yürürlüğe konulmuştu.

Şu kısa açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, hürriyet hareketleri, tıpkı Batıda olduğu gibi bizde de aydınların öncülüğünde gerçekleşmiş, belirli bir teorik tabanı olmamasına rağmen klasik özgürlükler daha sonraki Anayasalarda (yani Türkiye Cumhuriyeti’nin 1924, 1961 ve 1982 tarihli Anayasalarında) bu belgeleri örnek tutarak yer almıştı.

Fransız İnkılabından günümüze kadar geçen 214 yıllık sürecin son 58 yılı içinde, yani II. Dünya Savaşı’nın sona erdiği 1945 yılından günümüze kadar olan zaman diliminde,

Dünyamızda, insan hakları ve özgürlükleri alanında kat'edilen mesafe ve gerçekleşen pozitif gelişme başdöndürücü bir hızla olmuştur. 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanan ve 24 Ekim 1945'de yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Antlaşması ile başlayan ve 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilanı, 5 Mayıs 1949'da Strasburg'da Avrupa Konseyi'nin kurulması (Türkiye 12 Aralık 1949 tarihli kanunla onaylamıştır); 3 Eylül 1953 tarihli İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin yürürlük kazanması; Avrupa İnsan Hakları Divanının kurulması; ve Hak ve Özgürlüklere uluslararası alanda işlerlik ve yaptırım gücü kazandırmak üzere yürürlüğe konulan bir yığın sözleşmeler.

Bunların hepsi yakın çağımızın gelişmelerini ve güncelliğini simgeleyen olaylar. Uzun süren bir tarihi seyir sonunda bugün dünyamızın uygar ve demokratik ülkelerine tartışmasız biçimde egemen olan temel hak ve özgürlükler evrimini başarıyla devam ettirerek yeni pozitif hedeflere doğru yol almaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- AKAD, Mehmet : Genel Kamu Hukuku, İst. 1989
- AKILLIOĞLU, Tekin : İnsan Hakları I, Ank. 1995
- AKIN, İlhan : Temel Hak ve Özgürlükler, İst. 1968
- AKIN, İlhan : Türk Devrim Tarihi, İst. 1983
- AKIN, İlhan : Kamu Hukuku, 5. Bası, İst. 1987
- GÖZE, Ayferi : Siyasal Yönetimler ve Düşünceler, İst. 1986
- KABOĞLU, İbrahim : Kollektif Özgürlükler, Diyarbakır, 1989
- KABOĞLU, İbrahim : Özgürlükler Hukuku, İst. 1994
- KAPANI, Münci : Kamu Hürriyetleri, Ank. 1981.
- MUMCU, Ahmet : İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Ank. 1992
- OKANDAN, Recai Galip : Umumi Amme Hukuku, İst. 1976
- TUNCAY, Mete : Batıda Siyasi Düşünceler Tarihi I, Ank. 1969